

1944 წელს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გადასახლებულთა რეპატრიაციის საკითხი XX საუკუნის ეროვნულ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში (1989-1990)

ნიკოლოზ სარაჯიშვილი

უახლესი ისტორიის ცენტრი
nikasarajishvili99@gmail.com

მსოფლიო ისტორიას მრავალი გადასახლებული ერი და ეთნიკური ჯგუფი ახსოვს. მათი საცხოვრისიდან აყრა და გადასახლება, ზოგიერთ შემთხვევაში, იმ პოლიტიკური მიზნებითა და დემოგრაფიული პოლიტიკით იყო განპირობებული, რომელსაც დამპყრობელი, დომინანტი ქვეყანა აწარმოებდა. ერთ-ერთ ასეთ შემთხვევად გვევლინება ე. წ. „თურქი მესხების“ (შემდეგში – თურქი მესხები) გადასახლება, რომელიც საბჭოთა კავშირში, იოსებ სტალინის მმართველობის დროს განხორციელდა.

თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ტერმინი „თურქი მესხები“ პირობითია და ჩვენ მიერ მისი გამოყენება გამოწვეულია მისი გავრცელების მასშტაბით. ცხადია, ეს ტერმინი ზუსტად ვერ ასახავს დეპორტირებულთა ეთნიკურ შემადგენლობას, ვინაიდან „ეს ტერმინი შედგება ორი ნაწილისგან, რომელიც ერთმანეთს გამორიცხავს“ (ჯანიაშვილი 2013: 68).

1944 წლის ნოემბერში, ისტორიული სამცხე-ჯავახეთის ტერიტორიიდან შუა აზიაში დაახლოებით 100 000 ადამიანი გადაასახლეს (ვაჭარაძე 2020). შესაბამის ბრძანებებში ეს მოსახლეობა მოხსენიებულია როგორც „თურქული ეროვნების პირები“ (ალავერდაშვილი 2008: 125). შეიძლება ითქვას, ნაწილობრივ ეს, მართლაც, ასე იყო. ამ ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ შეინიშნებოდა მოსაზღვრე თურქეთის გავლენა. ხშირი გახლდათ საზღვრის დარღვევის ფაქტები, ყოფილა შემთხვევა, როდესაც მთლიანი სოფელი გადასახლებულა თურქეთის ტერიტორიაზე (ჩარკვიანი 2013: 44).

გადასახლების მოვლენებს საქართველოს სსრ კპ ცკ-ის მაშინდელი პირველი მდივანი კანდიდ ჩარკვიანი იხსენებდა: „...განწყობა გენერალიტეტის ერთ ნაწილში ისეთი იყო, რომ კავკასიის ხალხები მხოლოდ ღალატზე და გერმანელებთან გადასვლაზე ფიქრობდნენ“ (ჩარკვიანი 2013: 43). ამასთან, დასძენს, მათ ჰქონდათ ცნობები, რომ თურქებმა საზღვრიდან გაასახლეს ქართველები საზღვრის განმენდის მიზნით, რომ მსგავსი მოქმედების ჩატარება საკავშირო მთავრობას აუცილებლად მიაჩნდა.

თურქ მესხებს არ ჰქონდათ საშუალება, გამოევლინათ თავიანთი მოღალატური ზრახვები, თუმცა ჩვენ ისინი ძალიან სერიოზულ სიძნელებასა და პრობლემებს გვიქმნიდნენ... ვინც საზღვარგარეთ მიდიოდა, გასვლა მათი საშუალებით ხდებოდა. ყველა გზაიკოდნენ კავშირი ჰქონდათ თურქეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხთან და გადაჰყავდათ გაქცეული, ანტისაბჭოთა განწყობის ადამიანები (ჩარკვიანი 2013: 44).

გადასახლების ამ საფუძველს ზოგიერთი ავტორი ეკონომიკურ ფაქტორსაც უმატებს, რაც გამოიხატება იმაში, რომ ამ ქმედებით საბჭოთა კავშირს სურდა შუა აზიის ჩამორჩენილი ტერიტორიების ასაყვავებლად ამ მშრომელი ხალხის გამოყენება (მოდებაძე 2010: 17).

ცენტრალურ აზიამდე გზა დაახლოებით ერთ თვეს გაგრძელდა და მას სამი ათასამდე ადამიანი შეეწირა. ამასთან, ახალ კლიმატურ პირობებსა და საცხოვრებელ ადგილთან ადაპტაციას ბევრმა დეპორტირებულმა ვერ გაუძლო. ამ შემთხვევაშიც სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა რიცხვს ასახელებს. მაგალითად, კლარა ბარათაშვილის ცნობით დაიღუპა დეპორტირებულთა ერთი მესამედი, ხოლო უმაროვ-გოზლიშვილის მონაცემებით დაღუპულთა რაოდენობა 15 ათას ადამიანს შეადგენდა (უმაროვ-გოზალიშვილი 2005: 83).

შუა აზიის ზემოთ ნახსენებ სამ ქვეყანაში მათთვის შექმნეს სპეციალური ზონები, რომლის

დატოვებაც შესაბამისი ბრძანების გარეშე აკრძალული ჰქონდათ.

იოსებ სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, მისი მემკვიდრე, ნიკიტა ხრუშჩოვი, გმობს წინამორბედს და 1944 წელს ზოგიერთ დეპორტირებულ ჯგუფს (მათ შორის არ იყვნენ თურქი მესხები) აძლევს სამშობლოში დაბრუნების უფლებას. ადმინისტრაციული ზედამხედველობისაგან განთავისუფლდნენ – ყირიმელი თათრები, ბალყარელები, თურქები – საბჭოთა კავშირის მოქალაქეები, ქურთები, ჰემშინები და მათი ოჯახის წევრები, რომლებიც ჩაასახლეს მეორე მსოფლიო ომის დროს. ჩამოთვლილ ეროვნებებზე შეზღუდვების მოხსნა არ გულისხმობდა მათთვის კონფისკებული ქონების დაბრუნებას, მათ არ ჰქონდათ უფლება დაბრუნებულიყვნენ იმ ადგილებში, საიდანაც ისინი გადაასახლეს (მოდებაძე 2010: 80-81). აღნიშნული არცაა გასაკვირი, ვინაიდან ცივი ომის პერიოდში სამცხე-ჯავახეთი საბჭოთა კავშირისა და ნატოს სასაზღვრო ზონის არეალში მდებარეობდა, შესაბამისად პროთურქული ორიენტაციის მოსახლეობის ჩასახლება რეგიონში, ეწინააღმდეგებოდა სახელმწიფო დაცვის ინტერესებს (სვერდლოვ 2006: 1836).

1989 წლამდე თურქი მესხების საქართველოში ჩამოსახლების პროცესი ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და დასახლებული წლისთვის აქ დაახლოებით 300-მდე ოჯახი ცხოვრობდა (ბლუაშვილი 2006: 5). ჩამოსახლების პროცესის დღის წესრიგში აქტიურად დაყენება განაპირობა 1989 წლის მაის-ივნისში, უზბეკეთში მომხდარმა მოვლენებმა, რაც ფერდანას ტრაგედიის სახელითაა ცნობილი, თუმცაღა მას ზოგჯერ „მარწყვის კონფლიქტის“ სახელითაც იხსენიებენ. რაფიკ ნიშანოვმა, უზბეკეთის სსრ ცკ კომპარტიის მაშინდელმა პირველმა მდივანმა განაცხადა, რომ ყველაფერი მარწყვის გამო დაიწყო (კონფლიქტი ფერდანაში 2018). ამ ვერსიით, მყიდველმა – თურქმა მესხმა, გალანძღა გამყიდველი – უზბეკი, მარწყვის ჩვეულებრივზე ძვირად მიყიდვის გამო (იბრაგიმოვა 2019).

პირველი შეტაკებების შემდეგ გავრცელდა ხმები, რომ 24 მაისს, თურქმა მესხებმა უზბეკი ბავშვები დახოცეს (მეტი დამაჯერებლობისთვის შეიქმნა ფოტომონტაჟიც). ამას დაემატა სხვადასხვა ჭორებიც, მაგალითად, ერთ-ერთი ჭორის მიხედვით, თურქმა მესხმა უზბეკი გოგონა გააუპატიურა და შემდეგ მოკლა (კონფლიქტი ფერდანაში 2018). კიდევ ერთი ვერსიით კი უზბეკები უბრალოდ გაცხარებული იყვნენ იმ სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობით, რომლის მოხვეჭაც თურქმა მესხებმა შეძლეს და უბრალო საბაბს ეძებდნენ მათ დასარბევად.

თითქმის ყველა თვითმხილველი აღნიშნავს, რომ ავტობუსებით ჩამოჰყავდათ სხვა ქალაქებში მცხოვრები შეიარაღებული ახალგაზრდები, რომლებიც შემდეგში მონაწილეობდნენ ამ „ბრძოლაში“ (იბრაგიმოვა 2019).

დარბევების შედეგად დაიღუპა 103 ადამიანი, აქედან 52 თურქი მესხი. შინაგანმა ჯარებმა 16 ათასი თურქი მესხის ევაკუაცია მოახდინეს (ჩვენ ძმებივით ვიყავით 2019). ამ ყველაფერმა აიძულა თურქი მესხები, რომ თავშესაფარი ეძებნათ.

სხვადასხვა საზოგადოებებში მაშინვე გავრცელდა სხვადასხვა ვერსია და მოსაზრებაი, თუ ვის ან რას უნდა გამოეწვია ეს დაპირისპირება. „სამთავრობო შეთქმულების“ ვერსიის თანახმად, საბჭოთა ხელისუფლებამ ეს ამბები წინასწარ დაგეგმა, რასაც რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა:

1. მუშახელით უზრუნველყო ცენტრალური რუსეთის რეგიონები;
2. უზბეკი ნაციონალისტების ყურადღება სლავური მოსახლეობიდან დეპორტირებულ მესხ ხალხზე გადაეტანა.

3. გამოეწვია ქაოსი კავკასიის ეროვნულ მოძრაობებში (მოდებაძე 2010: 84).

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ სწორედ ფერდანას ამბების შემდეგ თურქი მესხები უკვე აქტიურად ფიქრობენ და ლაპარაკობენ საქართველოში დაბრუნებაზე, ქმნიან საინიციატივო ჯგუფებს და აწარმოებენ მოლაპარაკებებს, ეს უკანასკნელი ვერსია, მართლაც, შეიძლება სიმართლეს შეესაბამებოდეს. ალექსანდრე მოსიაშვილი თავის სტატიაში აღნიშნავს, რომ: „იმჟამინდელი რეჟიმი ამ თემის გააქტიურებითაც ცდილობდა კიდევ უფრო მეტი თავსატეხი გაეჩინა დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი ქვეყნისთვის...“ და მიაჩნია, რომ ეს იყო ერთგვარი საპასუხო ქმედება 4-9 აპრილის აქციებზე (მოსიაშვილი 2016: 84).

ზოგადად, საქართველოს ტერიტორიაზე შექმნილ ეთნიკურად პრობლემურ კერებს, ეროვნულ

მოძრაობაში მათ წინააღმდეგ მიმართულ ქმედებად აღიქვამდნენ. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი გია ქანტურია წერდა:

არა მარტო აფხაზეთის, არამედ მარნეულ-ბოლნისის მოვლენები ინსპირირებულია ანტიდემოკრატიულ ძალთა მიერ. ასეთივე მოვლენები მოსალოდნელია ოსეთშიც... იმ ძალებს, რომლებიც ამ კონფლიქტებს იწვევენ, აწყობთ ეროვნული მოძრაობის ჩაძირვა ერთაშორის შუღლის ქაობში (საუბარი საქართველოს... 1989: 2).

მათ კატეგორიას უნდა მივაკუთვნოთ თურქი მესხების საკითხიც. ეროვნულ მოძრაობაში ფერღანას მოვლენები, მართლაც, საქართველოს წინააღმდეგ მიმართულ ნაბიჯად მონათლეს: „ფერღანის ტრაგედია ინსპირირებულია საქართველოს უბოროტესი მტრების მიერ, რათა გამწვავდეს საქართველოს ისედაც მწვავე დემოგრაფიული სიტუაცია...“ (მიმართვა ქართველი ხალხისადმი... 1990: 1).

ივანე თვალავაძე თავის წიგნში „ეროვნული მოძრაობის კვალდაკვალ“ წერს, რომ ფერღანას მოვლენები პროვოცირებული იყო საბჭოთა ხელისუფლების მიერ და მიზნად ისახავდა ქართული ეროვნული მოძრაობის შეფერხებას (თვალავაძე 2019: 216).

გადასახლებიდან დაბრუნებული და ხაშურში მცხოვრები მესხები 1989 წლის ივნისში აცხადებდნენ:

რატომ მოხდა, რომ 9 აპრილს ასე სწრაფად, უსამართლოდ და სასტიკად გაუსწორდნენ მშვიდობიან მომიტინგეებს ჯარის საშუალებით? რატომ ფერღანაში არ იყო დროულად აცილებული მასიური სისხლისღვრა, რატომ არ იქნა და არც დღეს არის მიღებული გადამჭრელი ზომები მთავრობის მხრიდან? ხომ არ ეძებენ „მეორე“ როდიონოვს, რათა კიდევ ერთხელ დაადანაშაულონ და გააშავონ ქართველი ხალხი...? (მიმართვა მიხეილ გორბაჩოვს 1989: 1).

ამ ყველაფრის ფონზე, ეროვნულ მოძრაობაში, რომელიც ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების ფაქტობრივი წარმართველი იყო (1989 წლის 9 აპრილიდან მოყოლებული ეს პროცესი აღმავალი ხასიათით გამოირჩეოდა), დაიწყო საკითხის განხილვა – ვინ არიან თურქი მესხები? უნდა მიეცეთ თუ არა მათ საქართველოში დაბრუნების უფლება? როგორ შეიძლება გაირჩეს გადმოსახლების 300 ათას მსურველს შორის ნამდვილი და ყალბი ქართველი?

ფერღანას მოვლენებიდან მალევე, ივნისის თვეში, კინოსტუდია „ქართულ ფილმში“ გაიმართა შეხვედრა, სადაც თურქი მესხების საკითხის საჯარო განხილვა მოეწყო. კრებაში მონაწილეობდნენ კათალიკოს-პატრიარქი ილია II, რეზო თაბუკაშვილი, გურამ გეგეშიძე, ლევან სანიკიძე, მერაბ მამარდაშვილი, შოთა ლომსაძე, რეზო ჯაფარიძე, აკაკი დვალიშვილი, ბუბა ხოტივარი, ნოდარ მანაგაძე, იური როსტი, გიგა ლორთქიფანიძე, ლანა ლოლობერიძე, მერაბ კოკოჩაშვილი, რეზო ესაძე, ელდარ შენგელაია, მიშა ჭიაურელი, მანანა ანთაძე, ნიკო ჭავჭავაძე. აჩვენეს ვიდეომასალები, რომლებიც ლაშა შონიამ, ნუგზარ ყიფიანმა და გოგა ხაინდრავამ უზბეკეთში გადაიღეს. ჩამოთვლილი პიროვნებების სიტყვებიდან ჩანს, რომ ისინი შესაძლებლად მიიჩნევდნენ თურქი მესხების საქართველოში ჩამოსახლებას. ამასთან, საჭიროდ მიაჩნდათ სამუშაო ჯგუფებისა და კომისიების შექმნა საკითხის გადასაჭრელად, აუცილებლად თვლიდნენ საკითხზე კონსენსუსის მიღწევას. ფიქრობდნენ, თითო ქართულ სოფელში 4-5 დეპორტირებულის ოჯახი ჩაესახლებინათ, მათი მოვლა კი სოფელს დაკისრებოდა. გამონაკლისის სახით შეგვიძლია დავასახელოთ გიგა ლორთქიფანიძე, რომელიც გადასახლებულებს „სარწმუნოება და გულგამოცვლილ ხალხს“ უწოდებს (პრობლემა... პოზიციები... 1989: 3-4).

მსგავსი შეხვედრა გაიმართა აგვისტოშიც, რომელსაც აკაკი ბაქრაძე, ნოდარ ნათაძე, რეზო თაბუკაშვილი, მარიამ ლორთქიფანიძე, ოთარ ჟორდანიძე, ელდარ შენგელაია, ლანა ლოლობერიძე, ივანე თვალავაძე და დათო ბახტაძე, აგრეთვე გადასახლებულთა ორი წარმომადგენელი და სსრკ უმაღლესი საბჭოს რუსი დეპუტატი ესწრებოდა (თვალავაძე 2019: 218). კრებამ გადაწყვიტა, რომ გადასახლებულთა ჩამოსახლება შეუძლებელი იყო (მათ ჩამოსახლებას მხოლოდ ელდარ შენგელაია და ლანა ლოლობერიძე ემხრობოდნენ). დასახელდა უარის რამდენიმე მიზეზი:

1. აჭარასა და რაჭაში სტიქიური უბედურების შედეგად დაზარალებულ ათასობით ოჯახს

ესაჭიროებოდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში სასწრაფო განსახლება, ასეთ პირობებში კი თურქ მესხთა ჩამოსახლებაზე ფიქრიც შეუძლებელი იყო.

2. შეუძლებლად მიიჩნიეს მათი მესხეთში ჩასახლება, ვინაიდან ეს გამოიწვევდა იქ მცხოვრები ქართველებისა და სომხების დაპირისპირებას თურქული ორიენტაციის მქონე ჩასახლებულებთან.

3. შესასწავლი იყო, თუ ვინ და რა რაოდენობით გაასახლეს საქართველოდან და თუ ახლა ვინ ითხოვს უკან დაბრუნებას (თვალავაძე 2019: 220).

ამასთან კრებამ არგუმენტად მოიყვანა ადიგენის მცხოვრებთა მიმართვა ქართული საზოგადოებისადმი:

ადიგენის რაიონის აბსოლუტურად ყველა მცხოვრები კატეგორიულად მოითხოვს:

ა) სასწრაფოდ შეწყდეს თურქების ჩამოსახლება საქართველოში, ხალხისა, რომლის ისტორიული ადგილი არასოდეს ყოფილა საქართველოს მიწა და თავისი რჯულით, გვარით, ენით და ცხოვრების წესით უცხოა ქართველი ერისთვის;

ბ) შეიცვალოს „თურქი მესხების“ საკითხის შემსწავლელი კომისიის შემადგენლობა;

გ) შეწყდეს დეზინფორმაცია პრესისა და ტელევიზიის მხრიდან, საიდანაც ვაიქართველი მეცნიერები საოცარი დაბეჯითებით გვიმტკიცებენ, 1944 წელს გასახლებული თურქების ქართველობას.

დ) გასახლებულ იქნეს საქართველოს ტერიტორიიდან უკვე დასახლებული თურქები;

ე) უმოკლეს ხანში მოეწყოს რაიონის მოსახლეობასთან მეცნიერების, ტელევიზიისა და პრესის წარმომადგენლების შეხვედრა. ჩანანერი შეხვედრისა გადაიცეს საქართველოს ტელევიზიით (თვალავაძე 2019: 222).

საკითხზე სხვადასხვა მოსაზრებების მყარად გავრცელებას ხელს უწყობდა განსხვავებული მონაცემები თავად თურქ მესხთა მსოფლმხედველობის შესახებ. მაგალითად, „ქართულ ფილმში“ გამართულ შეხვედრაზე ისტორიკოსი შოთა ლომსაძე აცხადებდა, რომ 1944 წელს გადასახლებული მოსახლეობის შთამომავლების (თავადვე დასძენს, რომ 400 ათასი ადამიანის) 90% სუფთა სისხლის მესხია, თურქები მხოლოდ 7%-ს შეადგენენო (პრობლემა... პოზიციები... 1989: 3); იმავეს იმეორებს ნაირა გელაშვილი (იხ. გაზ. ქართული ფილმი, 1989, №43 (144), გვ. 2). განსხვავებულ სიტუაციას გვიჩვენებს გოგა ხაინდრავა, რომელიც თავად იყო უზბეკეთში, ადგილზე გაეცნო გადასახლებულებს (ძირითადად მათ შთამომავლებს) და გადაიღო სხვადასხვა ვიდეო მასალები:

უმრავლესობა იქ ნამდვილი თურქია. ისინი ამას არ მალავენ. თან კატეგორიულად მოითხოვენ მესხეთში დაბრუნებას. გვემუქებიან – „ჩვენ მესხეთში ვცხოვრობდით და მესხეთში ვიცხოვრებთო.“ თუ ისინი ჩამოვიდნენ, ცუდი დღე დაგვადგება ქართველებს, რადგან არიან ჩვენი პოტენციური მტრები და არც არასოდეს არ მიიღებენ არაფერს ქართულს. ისინი თურქები არიან და ჩვენ ყოველი ღონე უნდა ვიხმაროთ, რომ თურქეთში დაბრუნდნენ („თურქი მესხების“ შესახებ 1989: 2).

ერთსულოვნება არ ჩანდა ქართველ ისტორიკოსებს შორისაც. ნოდარ ლომოური მოუწოდებდა მოსახლეობას, რომ ემოციებს არ ემძლავრა და რაციონალურად ჩამოეყალიბებინათ თავიანთი პოზიცია:

თუ ერისკაცი ხარ, უნდა დაიოკო გრძნობები, ჩაიკლა განცდები..., ნუთუ განცდამ დღესაც უნდა იმძლავროს გონებაზე?!... ძნელია, მაგრამ ერის მომავლის პრობლემა წყდება და ვისა აქვს უფლება ემოციებით იმოქმედოს? ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძება, რაც ჩვენში მოხდა, არ შეიძლება ემოციებზე, განცდებზე დავიყვანოთ! (ლომოური 1989: 3).

დაახლოებით მსგავსი მოტივებით ხელმძღვანელობდა შოთა ბადრიძე, რომელიც აღნიშნავდა, რომ ფერღანას მოვლენების ამსახველი (და მომდევნო პერიოდის) კადრების ნახვის შემდეგ მხოლოდ „ქვისგან გამოთლილი“ ადამიანი თუ დარჩებოდა გულგრილი,

და მაინც, ცივი გონება სვამდა კითხვას...: რა მოჰყვება იმას, რომ მაჰმადიან მესხთა ის ნაწილი, საქართველოში მოსვლას რომ თხოულობს, ერთბაშად მესხეთს დაუბრუნდეს? გავა სულ რამდენიმე წელი და საქართველოში გაიზრდება ჩვენი მასშტაბებით უზარმაზარი უზბეკურ-თურქული მასა, რომლის გაქართველება ფსიქოლოგიურად და ენობრივად ძნელი ჩანს (ბადრიძე 1989: 3).

ჩამოსახლების მოწინააღმდეგეთა რიგებში იყო მარიამ ლორთქიფანიძე, რომელსაც ამ ეტაპზე თურქ მესხთა ჩამოსახლება მიზანშეუწონლად მიაჩნდა (ლორთქიფანიძე 1989: 3).

შედარებით განსხვავებული პოზიცია ჰქონდა შოთა ლომსაძეს, რომელიც ნაწილობრივ ემხრობოდა ჩამოსახლებას, ვინაიდან, როგორც ზემოთაღნიშნეთ, მიიჩნევდა, რომ გადასახლებულთა უმეტესობას ქართული ორიენტაციის მქონენი წარმოადგენდნენ. ჩამოსახლებულთა დასახლებას ის იმერეთისა და ქართლის სოფლებში ფიქრობდა, თუმცა დასძენდა, რომ: „ამჯერად, საქართველოში შექმნილი მძიმე პირობების გამო, ეს საქმე მცირე ხნით უნდა გადაიდოს და მერე, თუ შესაძლებელი იქნა, შერჩევით ქართლ-იმერეთის სოფლებში ცალკეულ კომლებად დასახლდნენ“ (ლომსაძე 1989: 3).

პოზიციების განსხვავებულობას აგრეთვე განაპირობებდა ის გათიშულობა, რაც ეროვნული მოძრაობის შიგნით არსებობდა. 1989 წლის იანვარში მოეწყო ე. წ. „ღირსების სასამართლო“ (ღირსების სასამართლო 1989), რის შემდეგაც ეროვნული მოძრაობა პირველად გაიყო ორ დაპირისპირებულ ბანაკად, მათი შერიგება მთელი შემდეგი ისტორიის მანძილზე ვეღარ მოხერხდა. პირველ ჯგუფში ე. წ. რადიკალები – ზვიად გამსახურდია, გია ჭანტურია, ირაკლი წერეთელი და ა.შ. აღმოჩნდნენ, ხოლო მეორე ჯგუფში – ზურაბ ჭავჭავაძე და თამარ ჩხეიძე. დაპირისპირება გაამწვავა იმ ფაქტმაც, რომ იმავე წლის ოქტომბრის თვეში ილია ჭავჭავაძის საზოგადოება არ მიიღეს „ეროვნული ხსნის მთავარ კომიტეტში“ (ილია ჭავჭავაძის... 1989: 1). ამ ორ ფრთას შორის კონფრონტაცია თურქი მესხების საკითხმაც გააღრმავა.

ზვიად გამსახურდიამ 3 ნოემბერს გამართულ მიტინგზე გამოსვლისას თქვა, რომ ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებას მიზნად აქვს დასახული ნახევარი მილიონი თურქის ჩამოსახლება (ბ-ნ ზ. გამსახურდიას... 1989: 1). თუმცა, ჯერ კიდევ 3 ივლისის გაზ. „ივერიის“ ნომერში ვკითხულობთ საზოგადოების ერთ-ერთი ლიდერის, ზურა ჭავჭავაძის მიმართვას:

გადასახლებულთა შორის არიან ქართველები, რომელთაც შეინარჩუნეს თავიანთი ქართველობა და სამშობლოს სიყვარული. სწორედ, აი, ამ ნაწილის სამშობლოში დაბრუნება გვსურს ჩვენ, თანაც ეს დაბრუნება უნდა მოხდეს არა ერთბაშად, არამედ თანდათანობით, საქართველოში არსებული მძიმე ვითარების გათვალისწინებით (პოზიცია თურქი მესხების... 1989: 1).

იქვე იყო აღნიშნული, რომ ისინი არა სამცხე-ჯავახეთში, არამედ სხვა ქართულ სოფლებში უნდა ჩაესახლებინათ.

ავტორთა ერთი ნაწილი (განსაკუთრებით კი უცხოელების) საკითხის გარშემო შეხედულებების მთავარ პარადიგმად ნაციონალისტურ გამოღვიძებას მიიჩნევს.

1980-იანი წლებიდან მოყოლებული საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში სულ უფრო ხშირად გაისმოდა ნაციონალისტური მოწოდებები, რამაც საფრთხე შეუქმნა ქვეყნის მრავალეროვან შემადგენლობას. უზბეკეთიდან გამოქცეული მესხების დიდი ნაკადიდან რამდენიმე ათასმა მაინც გაიკვლია გზა საქართველოსკენ, მიუხედავად იმისა, რომ, ნაციონალისტი ლიდერების აზრით, მათი დაბრუნება საფრთხეს უქმნიდა საქართველოს მომავალ სტაბილურობას. ზემოაღნიშნული ლიდერები ფიქრობდნენ, რომ ეს იყო საბჭოთა მთავრობის მზაკვრული ჩანაფიქრი და მცდელობა, ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოთხოვნიდან სხვა პრობლემაზე გადაეტანა ყურადღება (ტრიერი და სხვები 2011: 35).

საქართველოში თანდათან ძლიერდებოდა ანტაგონისტური განწყობა უზბეკეთიდან გამოქცეული ათასობით ადამიანის დაბრუნების მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ რამდენიმე წლით ადრე ქართველი ინტელიგენციის დახმარებით აქ დაიწყო რეპატრიანტების მიღება. მესხების დაბრუნების მიმართ კეთილგანწყობილ დისიდენტებს შორის იყო ზვიად გამსახურდია, რომელმაც ხელისუფლების სათავეში მოსვლის წინ შეიცვალა პოზიცია, რომელიც უფრო ადრე, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის დროს ჰქონდა. ახლა უკვე მესხების რეპატრიაციის წინააღმდეგი იყო პოპულარული ქართველი ფილოლოგი აკაკი ბაქრაძე. თუმცა, სხვა დისიდენტები და საზოგადო მოღვაწეები, მათ შორის მერაბ კოსტავა, თამარ ჩხეიძე და მწერალი ნაირა გელაშვილი, ქვეყნის მასშტაბით არსებული უარყოფითი განწყობის მიუხედავად, კვლავ მხარს უჭერდნენ მესხების რეპატრიაციას (ტრიერი და სხვები 2011: 34-35).

ტომ ტრიერსა და ავტორთა ჯგუფს უნდა დავეთანხმოთ იმ ფაქტში, რომ ფერღანის მოვლენების შემდეგ სხვადასხვა ტერიტორიაზე გადასახლებულმა თურქმა მესხებმა (უკრაინის, აზერბაიჯანის, ჩრდილოეთ კავკასიის, რუსეთის ცენტრალური ნაწილების) საქართველოში დაბრუნებისთვის აქტიურად დაიწყეს ბრძოლა, ეროვნულ მოძრაობაში ის პიროვნებები, ვინც აქამდე მათ ჩამოსახლებას

ემხრობოდნენ (70-იან წლებში), ახლა ამის წინააღმდეგ გამოვიდნენ. ისტორიკოსი უჩა ბლუაშვილი წერს:

ფერლანას ტრაგედიის შემდეგ საქართველოშიც გაჩაღდა კამპანია მაჰმადიან მესხთა წინააღმდეგ. ზვიად გამსახურდია, აკაკი ბაქრაძე, ეროვნული მოძრაობის სხვა ლიდერები, ამჯერად, მესხთა დაბრუნების მოწინააღმდეგეთა პირველ რიგებში აღმოჩნდნენ, რამაც ქართული საზოგადოების მნიშვნელოვან ნაწილში მაჰმადიანი მესხების მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულების ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი (ბლუაშვილი 2006: 5).

ამ უკანასკნელში ავტორს უნდა დავეთანხმოთ, ეროვნული მოძრაობის ლიდერების მოსაზრებები მოსახლეობის უმეტეს ნაწილზე მარტივად ტოვებდა კვალს. მეორე რიგში კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ უცხოელ ავტორთა უმრავლესობა საკითხს მხოლოდ აღმავალი ნაციონალისტური მოძრაობის გადმოსახედიდან აფასებს, ისტორიკოსი უჩა ბლუაშვილი კი გამოირჩევა ზვიად გამსახურდიასადმი გადამეტებული კრიტიკით, ამიტომ, საჭიროდ ვთვლით, რომ ამ საკითხებს უფრო ღრმად შევხვით.

დასახელებული ავტორების მიერ ნახსენები აკაკი ბაქრაძე და ზვიად გამსახურდია, თავადვე შენიშნავენ, რომ ისინი ცდებოდნენ, როდესაც თურქი მესხების ჩამოსახლებას ემხრობოდნენ. აკაკი ბაქრაძე იგონებდა:

...70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში მეც იმით შორის ვიყავი, ვინც გასახლებულთა დაბრუნებას ითხოვდა. ვიყავი იმიტომ, რომ მჯეროდა იმ ისტორიკოსების, რომელნიც გვარწმუნებდნენ, რომ სამხრეთ საქართველოდან გასახლებული თურქების ძირითადი ნაწილი ქართველები არიან, ოღონდ გამაჰმადიანებულნი... მე რე პრობლემა თავად შევისწავლე და სრულიად სხვა სურათი აღმოვაჩინე. ჯერ ერთი, გასახლებულთა დიდი უმრავლესობა ეროვნებითაც და სარწმუნოებითაც თურქია და, მეორეც, ის მცირე ნაწილიც, რომელიც წარმომავლობით შეიძლება ქართველი იყოს, სარწმუნოებითა და ეროვნული ცნობიერებით თურქია (ბაქრაძე 1989: 18).

ამ უკანასკნელ დასკვნაში შეიძლება არ დავეთანხმოთ აკაკი ბაქრაძეს, თუმცა ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი „ბრალდების“ გასაქარწყლებლად, ეს მონაკვეთიც საკმარისია.

აკაკი ბაქრაძის მსგავსად, თავდაპირველად, ზვიად გამსახურდიაც თურქი მესხების ჩამოსახლების მომხრე იყო:

მე და ჩემი თანამოაზრეები მოვითხოვდით მათ საქართველოში ჩამოსახლებას. გეთანხმები იმაში (მიმართავს ივანეთვალავაძეს–ნ.ს.), რომ მესხებოდამოსალოდნელი შედეგების გაუთვალისწინებლად და გამოყენებული გვექონდა კომუნისტურ ხელისუფლებასთან დაპირისპირებისათვის. შემდეგ, მათთან შეხვედრებმა და საქმეში ღრმად ჩახედვამ აჩვენა, რომ გასახლებულთა უმრავლესობა თურქული ორიენტაციისანი იყვნენ და არიან დღესაც (თვალავაძე 2019: 218).

ამგვარად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს მოღვაწეები თავადაც აღნიშნავდნენ, რომ მათ, მართლაც, შეიცვალეს თავიანთი მოსაზრება, თუმცა დამოკიდებულების შეცვლის მიზეზებსაც ნათლად ხსნიან.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმ დროს, როდესაც ზვიად გამსახურდია უკვე ეწინააღმდეგებოდა თურქი მესხების ჩამოსახლებას საქართველოში, არ შეიძლება ვუწოდოთ – *ხედისუფლების სათავეში მოსვლის წინა პეჩიოდი*, ვინაიდან ზვიად გამსახურდიამ საბჭოთა არჩევნებში მონაწილეობის მიღების გადაწყვეტილება 1990 წლის აპრილში გააჟღერა, ხოლო თავისი პოზიცია, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა თურქ მესხთა ჩამოსახლებას, გაცილებით ადრე, 1989 წლის პირველ ნახევარში დაასახელა.

იყო მოსაზრებებიც, რომ თურქ მესხებს შორის უნდა გაერჩიათ ქართველები და თურქები. გოგა ხაინდრავა წერდა:

...უნდა შეიქმნას საგანგებო ჯგუფი მათი ყოფა-ცხოვრების შესწავლისათვის (რომელშიც, რასაკვირველია, ჩამოსახლება-არჩამოსახლების წინააღმდეგ რადიკალურად განწყობილი ადამიანები არ შევლენ). ამ ჯგუფმა ხანგრძლივად უნდა იმუშაოს, გაითვალისწინოს საზოგადოების აზრი, მათ ადგილზევე გაუხსნას ქართული სკოლები, გადახედოს საქმეს და როგორც მდგომარეობა უკარნახებს, ისე მოიქცეს („თურქი მესხების“ შესახებ 1989: 2).

და ეს იმ მდგომარეობაში, როდესაც ჩამოსახლების პოტენციურ რაოდენობას 400 ათასი კაცით საზღვრავდნენ.

ამ მოსაზრებას იზიარებდა ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებაც, სადაც მიაჩნდათ, რომ ჩამოსახლების კანდიდატები ადგილობრივ მესხებს უნდა შეერჩიათ:

რაც შეეხება ჩამოსახლებულთა შერჩევას, ამაში უნდა გამოვიყენოთ სამშობლოში ადრე დაბრუნებული პატრიოტი მესხები, რომლებიც კარგად იცნობენ იქაურებს და შერჩევაში პრაქტიკულად არ შეცდებიან. ხოლო თუ შერჩევის უფლებას ვერ მოვიპოვებთ (მოსკოვისგან – ნ.ს.), სწორედ მაშინ უნდა ვთქვათ უარი ყოველგვარ ჩამოსახლებაზე (პოზიცია თურქი მესხების... 1989: 1).

საზოგადოების წრიდან თურქ მესხთა საკითხზე აქტიურობით გამოირჩეოდა ნაირა გელაშვილი. გაზეთ „ქართულ ფილმში“ მის მოსაზრებებს სამ ნომერში ვრცელი საგაზეთო ადგილი დაეთმო (იხ. გაზ. „ქართული ფილმი“, 1989 წელი, №43 (144); №44 (145); №45 (146). ვინაიდან მისი მოსაზრებები კიდევ ერთი დაპირისპირების საგნად იქცა, აუცილებლად უნდა შევეხოთ მასაც. ნაირა გელაშვილის პოზიცია შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვყალიბოთ: ისიც, ისევე როგორც ნაწილი მოღვაწეებისა, მიიჩნევდა, რომ დეპორტირებულებს შორის უნდა გამოერჩიათ ქართული ორიენტაციის მქონენი, რაც მართაც ამოცანად ესახებოდა. საქართველოს უნდა მიეღო იმდენი რეპარტიანტი, რამდენსაც გასწვდებოდა ქვეყნის ეკონომიკა და დემოგრაფიული სიტუაცია. ამასთან, არანაირ უცხო ძალას არ ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო გადასახლების პროცესის წარმართვაში, ეს მხოლოდ საქართველოს საქმე იყო. აღნიშნული პროცესი უნდა დაწყებულიყო დაუყოვნებლივ, ვინაიდან ყოველი დღის გასვლის პროპორციულად ისინი კარგავდნენ კავშირს ქართველობასთან. აგრეთვე სტატიაში ის აკრიტიკებდა ნოდარ ლომოურს და მის პოზიციას „აზრთა სხვადასხვაობის აკრძალვად“ მიიჩნევდა (საუბარი მეორე 1989: 2). ამასთან, ის ქართულ პრესას ბრალს სდებდა ჭორების ტირაჟირებაში: „ჩვენს პრესაში გამოთქმული მოსაზრებები ძირითადად წარმოადგენს ჭორებისა და მითქმა-მოთქმის საფუძველზე გამოტანილ უპასუხისმგებლო დასკვნებს და ბრალდებებს მაჰმადიან მესხთა მიმართ.“ ხოლო ჩამოსახლების მოწინააღმდეგე პირებს „მტრის ხატის“ შექმნასა და ბოლშევიკური მეთოდების გამეორებაში, ბოლშევიკური მორალით მოქმედებაში ადანაშაულებდა. აღნიშნავდა, რომ დღესდღეობით საზოგადოება უარყოფდა ისტორიკოსების მოსაზრებებს და რომ „ლელო იმას გააქვს, ვისაც მეტი ყვირილი, აგრესია და „რადიკალიზმი“ შეუძლია“ (საუბარი მესამე 1989: 2-3).

ნაირა გელაშვილის მოსაზრებებს ფართო გამოხმაურება მოჰყვა. თვით გაზეთის რედაქცია შენიშნავდა ამას – „სარედაქციო ფოსტისა და სატელეფონო ინფორმაციების მიხედვით მკითხველებში არის უარყოფითი დამოკიდებულებაც, აღშფოთებაც, უცენზურო და თავშეუკავებელი მრისხანებაც რედაქციისა და წერილის ავტორის მიმართ“ (რედაქციისაგან 1990: 2). ნაირა გელაშვილის მოსაზრებებს ზვიად გამსახურდიაც გამოეხმაურა. მან აღნიშნა, რომ ავტორი სრულიად ვერ ერკვევა და არ იცნობს თურქი მესხების საკითხს, ამასთან, მისი და ილია ჭავჭავაძის საზოგადოების მოსაზრებები, მაგნიტურია ქვეყნისთვის, რომ ყველა პუბლიკაცია უნდა შეუთანხმდეს ეროვნული ხსნის მთავარ კომიტეტს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი, მიმართავს მათ: „მხილებულ იქნებით როგორც საერთო საქმის მოღალატენი“ (ლია წერილი 1989ბ: 1).

ნაირა გელაშვილს კრიტიკულად გამოეხმაურა ოზურგეთის სახალხო ფრონტის გამგეობის თავმჯდომარე კოტე ბერიძე,

„თურქ მესხთა“ პრობლემების გაანალიზების დროს თავად საერთოდ უარს ამბობთ სამართლებრივ, პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკური მხარეების განხილვაზე. თქვენი შემდგომი მოსაზრებები ძირითადად მხოლოდ ემოციებზეა დამყარებული. თქვენ არცერთ წერილში არ ცდილობთ ეს პრობლემა საქართველოში შექმნილ მძიმე პოლიტიკურად აფეთქებასაშიშ სიტუაციასა და ცენტრიდან ინსპირირებულ ეთნოკრიზისს დაუკავშიროთ... თქვენ თვითონ ამბობთ, რომ „თურქ მესხთა“ პრობლემას ღრმა ფესვები აქვს, მაგრამ აქედან არავითარ დასკვნებს არ აკეთებთ (ლია წერილი... 1989ა: 4).

1989 წლის ნოემბრის ბოლოდან თურქ მესხთა, და არა მხოლოდ, ჩამოსახლების პროცესს ხელის შემშლელ ფაქტორად მოევიდნა საქართველოს სსრ კანონი იმიგრაციის შესახებ, რომელიც აფერხებდა სხვა რესპუბლიკებიდან მოსახლეობის ჩამოსახლებას და დამკვიდრებას. ამ კანონთან დაკავშირებით გაზეთ კომუნისტში გამოქვეყნებულ სტატიაში აღნიშნულია, რომ „საქართველოს

სსრ-ში მცირემინიანობა და მწარმოებლური ძალების განვითარების თანამედროვე მდგომარეობა მკვეთრად ამცირებს ტერიტორიის ტევადობას, რაც მოითხოვს რესპუბლიკაში მოსახლეობის გარედან შემოსვლის შეზღუდვას. ვინაიდან, როგორც წესი, მიგრაცია იწვევს ადგილობრივი შრომითი რესურსების დესტაბილიზაციას...” (საქართველოს საბჭოთა... 1989: 1).

1990 წელი ახალი დაპირისპირებებით აღინიშნა საქართველოში: „პარტიულ-პოლიტიკური კონკურენცია და ბრძოლა ჩვეულებრივი მოვლენაა... საქართველოში მიმდინარე პარტიულმა ბრძოლებმა იმთავითვე შეურიგებელი დაპირისპირების სახე მიიღო...” (შველიძე 2021: 85).

1990 წლის მარტში, მაშინ როდესაც ეროვნული მოძრაობის პარტიათა უმეტესი ნაწილი (ისინი ვინც შედიოდნენ ეროვნული ხსნის მთავარ კომიტეტში) შეთანხმდა ერთ საბრძოლო გეგმაზე, თურქ მესხთა საკითხი ხელახლა დადგა დღის წესრიგში. „დღე ისე არ გავა, რომ ეგრეთწოდებული თურქი-მესხების თაობაზე პრესამ, რადიომ თუ ტელევიზიამ ახალი ამბავი არ მოიტანოს და საქართველოს ისედაც რთული ვითარება არ გაამწვავოს...” (საუბარი ე.წ. თურქი-მესხების შესახებ 1990: 2). თუ ერთი წლის წინ, ეს ყოველივე ფერღანაში მომხდარმა ამბებმა განაპირობა, ამჯერად ამის საბაბი ტაშკენტის ოლქში მიმდინარე მოვლენები გახდა. „ვათანის“ საორგანიზაციო კომიტეტის თავმჯდომარე იური სარვაროვი, 25 თებერვალს დეპეშით იტყობინებოდა: „ერის გაქრობისგან გადასარჩენად ერთადერთ გამოსავლად მიგვაჩნია მათი ისტორიულ სამშობლოში ჩასახლება. ფერღანის ტრაგედიის პერიოდში ქართველი ხალხი მიუთითებდა რა საკუთარ რესპუბლიკაში ერთაშორის კონფლიქტზე, არ დაიცვა განწირული თურქი მესხები მათი უბედურებისგან და არ გაუხსნა გზა მათ მშობლიურ მიწაზე დაბრუნებას [...]“. შემდეგ კი დასძენს, რომ „ეს ქართველი ხალხისთვის მეორე შანსი იყო, რათა გამოეჩინათ ჰუმანურობა, კეთილშობილება და მიეცათ საშუალება თურქი მესხებისთვის, დაბრუნებოდნენ იმ ადგილს, საიდანაც ისინი 1944 წელს გადაასახლეს“ (დეპეშა... 1990: 2).

ამ დეპეშასთან ერთად გამოქვეყნებულია კიდევ რამდენიმე ტელეგრამა რუსულ ენაზე. მათ ბოლოს კი გაზეთის რედაქცია დასძენს: „...აქ კომენტარი მართლაც ზედმეტია, მაგრამ... ავტორები აშკარად დარწმუნებულები არიან, რომ მესხეთი, რომელზეც მათ დღეს პრეტენზია აქვთ – თურქეთის ყოფილი ტერიტორიაა, ისინი თურქები არიან და მესხეთში კომპაქტური ჩასახლება მისცემს მათ საშუალებას სამშობლოსთან შეერთებისა“. ამის შემდეგ დართულია ინტერვიუ ასპინძის რაიონის სოფელ აწყვიტას მკვიდრ ორ მოსახლესთან, რომელთა ნაამბობშიც საკმაოდ უარყოფითი კონტექსტით არიან წარმოჩენილინი „თათრები“ (რედაქციისაგან 1990: 2).

1990 წლის გაზაფხულიდან ქვეყანაში განსხვავებული პოლიტიკური სიტუაცია წარმოიშვა. ეროვნული ფორუმის გეგმა, რომელიც შემდეგში ეროვნულ კონგრესს მოიწვევდა, ნაწილობრივ ჩაიშალა, ვინაიდან მას რამდენიმე პოლიტიკური პარტია გამოეყო და 1990 წლის ოქტომბერში ჩანიშნულ უზენაესი საბჭოს არჩევნებში გამარჯვებისათვის დაიწყო ბრძოლა. ეროვნულ მოძრაობაში ამით კიდევ ერთი დაპირისპირების კერა გაჩნდა. „კონგრესისტებისა“ და უზენაესი საბჭოს არჩევნების მომხრე პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის კონფრონტაცია შეუქცევად პროცესად იქცა და თურქი მესხების ჩამოსახლების საკითხმა მეორე პლანზე გადაინაცვლა.

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ შემდეგი: პირველ რიგში, სპეციალურად შეირჩა დრო, ვინაიდან, ერთი მხრივ, ეროვნული მოძრაობა 80-იანი წლების ბოლოს და 90-იანი წლების დასაწყისში ქმნიდა ქართულ კოლექტიურ მეხსიერებას, მეორე მხრივ კი, „მრგვალი მაგიდის“ ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ (1990 წლის 28 ოქტომბერი) არსებული საკითხი, ოფიციალურ დონეზე განიხილებოდა და პრობლემის მოგვარება უკვე დამოუკიდებელი საქართველოს პრეროგატივად იქცა.

საქართველოში არსებული ეთნიკური კონფლიქტების განხილვისას, ძირითადად ყურადღება ექცევა აფხაზეთისა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთის საკითხს, ხოლო სხვა, შედარებით მცირე, თუმცა ნაკლები მნიშვნელობის არმქონე საკითხები რატომღაც ჩრდილშია. ჩვენი სტატიით სწორედ ამ ვაკუუმის შევსება ვცადეთ, ვინაიდან აღნიშნულ საკითხზე ლიტერატურა ფაქტობრივად არ არსებობს. უახლესი ისტორიის შესწავლა კი ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა უნდა იყოს მყარი სახელმწიფოს შექმნის გზაზე.

ამასთან, ნაშრომში ვეცადეთ „გვეპასუხო“ უცხოელი მეცნიერებისა თუ მკვლევრებისათვის, რომლებიც 80-იან წლებში, ეროვნული მოძრაობის მხრიდან საკითხის გადაჭრისას, მხოლოდ ნაციონალისტურ თუ შოვინისტურ მოტივებს ხედავენ.

ცხადია, ჩვენ არ მიგვაჩნია, რომ ეს სტატია საკითხს ამოწურავს. სამომავლოდ განზრახული გვაქვს აღნიშნული საკითხის, რომელიც საკმაოდ მრავალნახნაგოვანია, უფრო ვრცლად დამუშავება და შესაბამისი მსვლელობის მიცემა.

დამონშებანი

ალავერდაშვილი 2008: დ. ალავერდაშვილი. ვინ არიან ე.წ. „თურქი მესხები“? *სააქციო მოამბე*, №3.

ბადრიძე 1989: შ. ბადრიძე. ბუმერანგი? *კომუნისტი*, 27 ივნისი, № 147 (26 488).

ბაქრაძე 1989: ა. ბაქრაძე. *ჩვენა*, თბილისი, „მერანი“.

ბლუაშვილი 2006: უ. ბლუაშვილი. *სამხეთ საქართველოდან 1944 წელს დეპორტირებული მოსახლეობის ეთნიკური იდენტობა და ჩაოფნობა*, თბილისი, გამომცემლობა ინტელექტი.

დეპეშა... 1990: დეპეშა... *ქათვლის დედა*, № 9.

ვაჭარაძე 2020: ა. ვაჭარაძე. 1944 წლის ოფიციალური დოკუმენტები საქართველოში მცხოვრები უმცირესობების გადასახლების თაობაზე, https://idfi.ge/ge/official_documents_of_1944_on_the_deportation_of_minorities_living_in_southern_georgia (ნანახია: 27.01.2022).

თვალავაძე 2019: ი. თვალავაძე. *ეხოვნილი მოძრაობის კვლევა*, გამომცემლობა „ინტელექტი“.

„თურქი მესხების“ შესახებ 1989: „თურქი მესხების“ შესახებ, *ქათვი ფიქტი*, №32 (133), 16 აგვისტო.

ილია ჭავჭავაძის... 1989: ილია ჭავჭავაძის საზოგადოების დარბაზის განცხადება „ეროვნული ხსნის მთავარი კომიტეტის“ შესახებ, *ივერია*, №16, 3 ნოემბერი.

იბრაგიმოვა 2019: Г. Ибрагимова. Ферганская резня, Почему произошла трагедия, всколыхнувшая Советский Союз, <https://ria.ru/20190603/1555121171.html> (ნანახია: 10.01.2022).

კონფლიქტი ფერღანაში 2018: Конфликт в фергане, <https://womandiamond.ru/konflikt-v-fergane-uzbekistan/#ftoc-heading-3> (ნანახია: 12.01.2022).

ლომოური 1989: ნ. ლომოური. ალტერნატივა არ არსებობს, *კომუნისტი*, 27 ივნისი, № 147 (26 488).

ლომსაძე 1989: შ. ლომსაძე. ვინ არის „მესხი“ და ვინ „თურქი მესხი“, *კომუნისტი*, 27 ივნისი, № 147 (26 488).

ლორთქიფანიძე 1989: მ. ლორთქიფანიძე. ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე ტკივილიანი ფურცელი, *კომუნისტი*, 27 ივნისი, № 147 (26 488).

მიმართვა მიხეილ გორბაჩოვს 1989: მიმართვა მიხეილ გორბაჩოვს, *ივერია*, 12 სექტემბერი, № 13.

მიმართვა ქართველი ხალხისადმი 1990: მიმართვა ქართველი ხალხისადმი, (საქართველოს პრეზიდენტის კავშირი, წმინდა ილია მართლის საზოგადოება, ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია), *ახდგაზხა კომუნისტი*, № 26.

მოდებაძე 2011: ვ. მოდებაძე. *მესხური პირობების ანალიზი, მესხეთიდან დეპორტირებული მოსახლეობის ჩეპატიანობისა და ჩეინგეჩაიის პირობები*, თბილისი, გამომცემლობა „კალმოსანი“.

მოსიაშვილი 2016: ა. მოსიაშვილი. დამოუკიდებულება ე.წ. „თურქი მესხების“ საკითხისადმი საქართველოში XX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს, ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები № 2 (19), გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

პოზიცია თუქი მესხების... 1989: პოზიცია თუქი მესხების ჩამოსახლებასთან დაკავშირებით (ხაზი ჩემია – ნ.ს.), *ივერია*, № 10, 3 ივლისი.

პრობლემა... პოზიციები... 1989: პრობლემა... პოზიციები... *ქათვი ფიქტი*, № 25 (126), გვ. 3- 4;

რედაქციისაგან: რედაქციისაგან, *ქათვლის დედა*, № 9.

საუბარი ე.წ. თურქი-მესხების შესახებ 1990: საუბარი ე. წ. თურქი-მესხების შესახებ, *ახდგაზხა ივერია*, № 46.

საუბარი მეორე 1989: პოზიცია, საუბარი მეორე, *ქათვი ფიქტი*, № 43(144), 1-ლი ნომბერი.

საუბარი მესამე 1989: პოზიცია, საუბარი მესამე, *ქათვი ფიქტი*, № 44 (145), 8 ნომბერი.

საუბარი საქართველოს... 1989: საუბარი საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარე გია ჭანტურასთან, *ქათვი ფიქტი*, 26 ივლისი, № 29 (130).

საქართველოს საბჭოთა 1989: საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კანონი იმიგრაციის შესახებ, *კომუნისტი*, 26 ნოემბერი, № 272.

სვერდლოვ 2006: S. Swerdlow. Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of U.S. Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai, *California Law Review*, Vol. 94, № 6.

- ტრიერი და სხვები 2011:** ტ. ტრიერი, გ. თარხან-მოურავი, ფ. კილიმნიკი. მესხები: გზა შინისაკენ... უმცირესობების საკითხთა ევროპული ცენტრი – კავკასია (ECMI).
- უმაროვ-გოზალიშვილი 2005:** ხ. უმაროვ-გოზალიშვილი. *მესხთა გზაგედია*, თბილისი, კავკასიური სახლი;
- ღია წერილი.... 1989ა:** ღია წერილი გაზეთ „ქართული ფილმის“ რედაქციას, ქალბატონ ნაირა გელაშვილს, ბატონ რეზო ჩხეიძეს, *ქახთვდის დედა*, 30 ნოემბერი, № 7.
- ღია წერილი 1989ბ:** ღია წერილი გაზეთ „ქართული ფილმის“ რედაქციისადმი, *ქახთუდი ფილმი*, № 45 (146), 15 ნოემბერი.
- ღირსების სასამართლო 1989:** ღირსების სასამართლო, <https://www.youtube.com/watch?v=A7v6zHKQ3bc>, (ნანახია: 19.01.2022).
- შველიძე 2021:** დ. შველიძე. *პოლიტიკური დაპიხისპიხეები და ეხოვნული ხედისუფდების დამხობა საქახთველოში 1987-1992*, თბილისი, გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი.
- ჩარკვიანი 2013:** გ. ჩარკვიანი. *ინტეხვიუ მამასთან*, თბილისი, გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი.
- ჩვენ ძმებივით ვიყავით 2019:** “Мы были как братья”: 30 лет кровавым погромам в Фергане, https://www.gazeta.ru/science/2019/06/05_a_12395305.shtml?updated (ნანახია: 10.01.2022).
- ჯანიაშვილი 2013:** ლ. ჯანიაშვილი. საქართველოში თურქთა ინფილტრაციის ისტორია და მესხეთიდან დეპორტირებულთა იდენტობის საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში, კრებულში: *დეპორტირებული მესხები – წახსუდი და დღევანდლობა*, თბილისი.

THE ISSUE OF REPATRIATION OF DEPORTEES FROM SOUTHWESTERN GEORGIA IN 1944 IN THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE 20th CENTURY (1989-1990)

Nikoloz Sarajishvili

The Center for Contemporary History
nikasarajishvili99@gmail.com

In this paper we have discussed one of the most important pages in the recent history of Georgia, which deals with the population deported from Samtskhe-Javakheti in 1944. The focus of the paper, which we have presented, has not been the subject of wide discussion in the Georgian scientific space yet. The paper does not claim to exhaust the issue, however, we intend to continue researching the issue and studying it from a broader perspective. The issue of repatriation of deportees to the Georgian reality in 1944 has been on the agenda many times since the restoration of Georgia's independence and has always been accompanied by public debate and a number of controversies. In this article, we discuss the beginning of this long process – the late 1980s and early 1990s – and show the attitudes of different groups towards the issue. This chronological framework was specially chosen because, on the one hand, the National Movement was creating a Georgian collective historical memory in the late 1980s, and on the other hand, after the Round Table came to power (October 28, 1990), the issue took a different, formal form and was resolved. It has already become the “prerogative” of independent Georgia. In the article, we tried to answer to foreign scientists who, when considering the issue by the national movement in 1980, saw only nationalist or chauvinist motives.